

RASİM ÖZDENÖREN’İN “KUYU” ÖYKÜSÜNDE METİNLERARASI İLİŞKİLER

The Intertextuality Relations In Rasim Ozdenoren’s Novel “Well”

Melike TÜRKDOĞAN*

ÖZET

Her eser kendinden önce yazılanlardan izler taşır. 1960’larda Rus Biçimcilerinin ekolünden yetişen Bakhtin, Barthes, Kristeva, Riffataire, Genete gibi postmodern edebiyat kuramcıları metinler arası ilişkiler ağını odak noktasına yerleştirdikleri yeni bir edebi tenkit metodu geliştirdiler. Bir eserde metinlerarasılığın varlığı, dar bir hacim içinde derin anlam katmanları ve zengin açılımlar sunar. Bu, aynı zamanda yeni bir metne geçmiş birikimlerin devredilmesi imkânını sağlar.

Rasim Özdenören’in Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an’da çok önemli bir yeri olan “Yusuf Kıssası”yla ontolojik bir bağ kurmak suretiyle güçlü bir metaforik anlam desteği kazandırdığı Kuyu öyküsü, nefsin girdabında çarpınan insanın yücelere erişme ideali yolundaki trajik mücadelesini, “yıldızlar” ve “kuyu” sembollerinin keskin tezadıyla çizer.

Bu çalışmada Postmodern edebiyat kuramının edebi eleştiriye kazandırdığı “metinlerarasılık” ve “çokkatmanlılık” gibi paradigmalara Kuyu hikayesi ve Yusuf kıssası arasındaki ilişkiler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf kıssası, metinlerarasılık, semboller.

ABSTRACT

Every written piece has impressions of the preceding works. In the 1960’s the postmodern literature theorists like Bakhtin, Kristeva, Riffataire, Barthes, Genete who are the followers of Russian formalists, developed a method of new literary criticism that focuses on the inter-text relation. The existence of intertextuality in a work enriches it with deep layers of meaning and rich expansions in a restricted volume. This also enables the transmission of previous collections to a new text.

Rasim Özdenören’s novel “Well” that is enriched by the metaphorical sense backup of the ontological connection of “The

* Tarım Meslek Lisesi Veteriner Sağlık Böl., Edebiyat Öğretmeni.

Joseph's tale" in The Quran and The Holly- book, depicts man's tragical fight with the sharp contradiction of symbols of "stars" and "well" on the road for reaching high ideals while struggling in his innerself's swirl.

In this article, relations between The Well Story and The Joseph's Tale are comparatively studied by the paradigms as "intertextuality" and "multilayerness" ought in to the literary criticism by the postmodern literary theory.

KeyWords: Yusuf story, intertextuality, symbols.

GİRİŞ

"Her ne olursa olsun kurmaca yapıtlar okumaktan vazgeçmeyeceğiz çünkü onlarda yaşamımıza bir anlam verecek formülü aramaktayız. Sonuçta yaşamımız süresince, bize neden dünyaya geldiğimizi ve yaşadığımızı söyleyecek bir 'ilk öykü'nün arayışı içindeyiz. Kimi zaman kozmik bir öyküyü arıyoruz, evrenin öyküsünü, kimi zaman da kendi bireysel öykümüzü. Kimi zaman kendi bireysel öykümüzü evrenin öyküsüyle çakıştırmayı umuyoruz".

Umberto Eco, Açık Yapıt

İnsanı, Eco'nun deyişiyle "anlatı ormanları"nda dolaştıran, sanatın temel motivasyonu olan sırdır. "Kendi öyküsü"nü metafizik sınırların kapısını aralayarak bulmaya çalışan insan; hayatın gündelik akışına karışıp kaybolan ve bu iki durum arasında gelgitlerle çalkalanan insan.

Rasim Özdenören'in "Kuyu" öyküsü bu trajik çalkantıyı konu eder. 'Arayan insan' miti için Yusuf kıssasına göndermeler yapması ilginçtir. Çünkü, Hz. Yusuf bir peygamberdir ve bilgi ona verilmiştir. Bu bağlamda Yusuf'un kendisi, 'arayan insan' değildir. Ancak, kıssanın semboller bağlamındaki alt okumaları bir peygamberin hayatından çok daha girift hikâyeler sunar. Metinlerarası ilişkiler ağını çözmeyi gerekli kılan öykünün izleği "ilk öyküden" referans alan pek çok alt-okuma ihtimalinden biridir.

I-METİNLERARASI İLİŞKİ

Yusuf kıssasıyla kurulan ontolojik bağın temel eksenini teşkil ettiği, uzun soluklu "Kuyu" öyküsü daha isminden başlayarak metinlerarasılığın işaretini verir.

Özdenören de bunu şöyle ifade eder:“...Hz. Yusuf kıssası aynı kıssa olmaya devam etmekle birlikte, iki ayrı öyküde bu kıssa, iki ayrı okumaya konu oluşturuyor. Aynı kıssa üzerine bundan sonra da çeşitli öyküler kurulabilir. Bu, o kıssanın tüketilemezliğiyle ilgili bir şey. Gene aynı gerçeklikten, aynı yazar, çeşitli, birbirinden farklı algılamalara da ulaşabilir” (Özdenören 2002,137)

1960`larda başta Bakhtin, Julia Kristeva olmak üzere, Roland Barthes, Michael Riffaterre Harold Bloom, Genete gibi teorisyenlerin çalışmalarıyla `metinlerarası ilişkiler`, edebi çözümlemenin temel kavramlarından biri durumuna gelmiştir.

Rus ‘Biçimci’lerinin çekirdek yapısını oluşturdukları bu teoriyi geliştiren Postmodern edebiyat kuramcıları, kurmaca metinlerde ‘ana-metin’ ile ‘alt-metin’ (gönderge metin) arasındaki ilişkilerin “yazı merkezli” (Kristeva, Barthes) veya “okuma merkezli” (Riffaterre) olarak ele alınması gerektiği yönünde görüş ayrılığına düşmelerine ve Genette’in metinlerarası ilişkileri “ana-metinsellik” bağlamında beş kategoriye indirgeyerek kavramın alanını sınırlandırma çabalarına rağmen; bir metnin önceki metinlerden aldığı parçaları yeni bir dağılım işleminden geçirip, dönüştürerek ürettiği konusunda bir tanımlamanın genel kabul gördüğü söylenebilir.

Bu konuda kapsamlı bir çalışma yapan Kubilay Aktulum’a göre, metinlerarasılık (intertextuality) bir yeniden yazma işlemidir. Bir yazar bir başka metni kendi metninin bağlamında yeniden oluşturur. Bu dönüşüm alıntı, anırtırma, çalıntı, öykünme-pastiş, parodi, alaycı dönüştürüm, tarzında açık ya da kapalı göndermeler vasıtasıyla gerçekleşir. (Aktulum,2000)

Sürekli ilhamın peşinde olan ve yazdığı her şeyin kendine mahsus, orijinal olmasına önem veren ‘modern/ elit’ sanatın aksine postmodern sanat, Borges’in o ünlü tanımlamasıyla “ne zaman yeni bir hikâye anlatılsa eski bir hikâye tekrar ediliyor demektir” der.

Postmodern edebiyatın, Ortaçağ Edebiyatı ve Divan Edebiyatı’yla örtüşen yanı, orijinalite kaygısında olmayışı ve insanlığın temel birikimini kullanmada sanatçının kendisini özgür hissetmesidir. Hikâyenin daha önce anlatılmış olması bir şeyi değiştirmez; her yeni anlatı, yeni bir dokudur. Klasik Doğu edebiyatı bu açıdan postmodern oluşuma tam bir örnek sunmaktadır. “Yusuf u Züleyha”, “Hüsrev ü Şirin” “Leyla vü Mecnun” gibi hikâyeler bir mesnevi yazmak isteyen tüm sanatkârların yeniden anlatmaktan bıkmadığı konulardır. Her seferinde ortaya farklı bir eser çıkmaktadır nasılsa. Önemli olan yazarın bu "mîrî malı" hikâyeyi yeniden yapılandırma/ kurgulama başarısıdır.

Rasim Özdenören de benzer görüştedir: “Güneş altında söylenmedik bir şey kalmamış olsa bile, sen, sözünü öyle bir biçimde dile getirmelisin ki, o sözün o biçimde dile getirilmiş olması, dinleyenlerin kendi gerçeklikleriyle yeniden ve yeni bir irtibat kurmasına yol açsın” (Özdenören, a.g.e,164)

Özdenören'in sanatı bütün olarak değerlendirildiğinde, postmodern /avangard olduğu söylenemez. Felsefi ve sanatsal arkaplanı bir yana, metinlerin arasında, kurmaca dünyasında yaşayan postmodern anlatıcının aksine, Özdenören, hayatın içinde sosyal ve psikolojik bütünlüğüyle insanı ele alır ve mimetik anlatıya daha yakın durur.

Postmodern edebiyat, geleneğe bir parodi nesnesi olarak yaklaşır. Özdenören için ise, gelenek bir kaynaktır. Metinlerarasılık bu bağlamda kültürel mirası kucaklamaktır. O, metinlerarası ilişkiyi, bir nevi mazmun geleneğini sürdürmek, kültürel kodlarla teması devam ettirmek bir de metnin anlam derinliğini sağlamak için kullanır. Pek çok eserinde klasik edebiyatı yeniden yorumlayan Hilmi Yavuz'a göre de metinlerarası ilişkinin, özellikle “geleneğe ilişki kurmak” ve “geleneği yeniden üretmek” bağlamında değerlendirilmesi gerekiyor.

“Gelenekten yararlanmak, Riffaterre'in deyişiyle, ‘geçmişteki semiyotik pratik’in temellük edilişi anlamına geliyorsa, bu, elbette, metinlerarası ilişkiler bağlamında mümkün olabilir.” (Yavuz,2002)

Postmodern- avangard sanatçı için metinlerarasılık üst kurmaca düzleminde bir oyundur. Yıldız Ecevit'in deyişiyle, “Yeni yazar pastışı de, parodiyi de, metinlerarası düzlemi de çoğu kez metnin mimetik masumiyetini bozmak için kullanır.” (Ecevit 2004,76) Oysa, Özdenören için kurgu oyun değildir:

“İyi yazının bir şey nasılsa onu öylece yansıtması gerektiğini söyleyebiliyorum, ama bunun formülünü elde edebildiğimi söyleyemem. ...Öyle durumlar olabilir ki, o durumu en gerçek haliyle yansıtabilmek için gerçek üstücülüğe veya akıl dışıcılığa başvurmak kaçınılmazlaşabilir. Buysa yapaylık değildir, işin tabiatı icabıdır. Biri doğru gibi görünüp yalan söylerken, ikincisi yalan gibi görünse de doğruyu ima eder.” (Özdenören,55)

Mimetik anlatı, metni kendi kurgusu içinde anlamlı kılar; ancak, metinlerarasılığın sağladığı zenginlik ve anlam katmanlarının oluşturduğu derinlik, yazara daha küçük hacimli bir eser içinde iç içe geçmiş tüm anlatıların toplamını verir. Klasik edebiyatta telmih fonksiyonu budur ve yine mazmunlar, kısa ifade kalıplarıyla geniş açılımlar sunan metaforik yapılarıdır. Okur ve yazarın

zihninde kodları mevcut olan bu sembolik dille, anlam alabildiğince derinleşir ve genişlerken, metnin dokusu sıkı ve giriftir.

Kuyu öyküsüne de bu geniş anlam matrisini sunan ‘Kitab-ı Mukaddes’ ve ‘Kur’an’daki “Yusuf Kıssası”ndan başlayarak bilhassa Doğu Edebiyatı’nda defalarca anlatılarak yoğunlaşan “Yusuf u Züleyha” hikâyelerinin okuyucunun zihnindeki kültürel kodlarla bütünleşen sembolik yapısıdır.

Öyküdeki sembol ve imgeler, Yusuf’un şahsında, kaderin insan hayatındaki belirleyici rolünü ve kaderin çizdiği olaylar akışında duruşunu belirleyen /belirleme sıkıntısı çeken insanın binlerce yıllık hikâyesini yeni bir düzleme taşır.

Öykü, zaman zaman postmodern bir anlayışla klasik Yusuf hikâyesine doğrudan göndermeler yapar. Züleyha’nın Yusuf’un odasına çekmekteki cüretkâr tavrına rağmen, içeride uyuyan bebeğin üzerine bir tülbent örtmesi ve ısrarla “ondan utanıyorum” demesi, “Yusuf u Züleyha” mesnevilerinin pek çoğunda yer alan bir motiftir. Klasik hikâyede Züleyha, her şeyi göze almıştır, ancak odasındaki putun üzerini örter, “ondan utanıyorum” der. Öyküde, tam bu noktada Yusuf, “Yusuf Kıssası”ndan alıntı yaparak, Rabbinden utanan Yusuf peygamberi anar:

“Yusuf da ona, sen bir taş parçasından utanıyorsun ben her şeyi gören Rabbimden utanmaz mıyım?”(Kuyu,23).

Züleyha’nın klişe lafları vasıtasıyla postmodern tarzın dönüşüm tekniklerinden olan parodi oluşturulur: “Bana yalan söyledin, dedi, maliye nazırı falan değilmişsin sen, pis bir serseriymişsin”(Kuyu,83)

İkinci karşılaşmalarında kendisini reddeden Yusuf’un kapısında klasik hikâyedeki Züleyha’yı hatırlatan bir sahne yaratır. “İrz düşmanı, seni ırz düşmanı! Kimse yok mu burada? Irz düşmanlarına dur diyecek biri yok mu?”

Bu tarz göndermeler kurguda metinlerarası ilişkiyi ironik bir oyuna çeviren postmodern- avangard anlatım özellikleridir.

II-YAPISAL ÖZELLİKLER

Farklı dilsel, biçimsel, kurgusal arayışları olan öykünün metni Yusuf’un iç dünyasına ayarlı bir anlatım ritmiyle kurgulanmıştır. Yusuf’un somuttan, “düz mantık”tan, günlük hayattan koptuğu anlarda metin de yazın kurallarından kopar, cümleler kırılır, savrulur dağılır; anlatının projeksiyonu olimpik anlatıcıya yönelince cümleler tekrar toparlanır. Üçüncü şahsı/ şahısları her haliyle gören bilen anlatıcı kurallı cümleler kurar.

Kuyu, Yusuf'un iç çatışmaları üzerine kurgulanmış romantik bir öyküdür. Somut ve soyutun, düş ve gerçeğin, normal ve groteskin romantik ve realist unsurların iç içe geçtiği çoğulcu bir estetiğe sahiptir. Metaforik, alegorik yapısıyla çok katmanlı/ çoğulcu postmodern özellikler gösteren metinde, zaman, mekan, olay kurgusu, şahıs kadrosu gibi yapısal özellikler de mimetik anlatının dışına taşar.

Realist/mimetik metinlerde zaman kurgusu çizgiseldir. Newton'un fizik kuramının değişmez tanımına göre, zaman, anları birbirine bağlayan kronolojik bir akış izlemektedir. Bununla ilişkili olarak dönemin edebiyat anlayışında zaman, mekân ve olay kurgusu "algılanabilir" "somut"paradigmalara bağlıdır. Oysa, Einstein sonrası fizik kuramına göre zaman eşit aralıklı ve çizgisel bir akış izlemez. Evrenin farklı noktalarında akış farklı olduğu gibi, ışık hızına bağlı olarak zaman- mekân olgusu değişir. Böylece modern dönemlerin determinist zaman, mekan, olay/ olgu tanımları, modern sonrası dönemde 'olasılık-görecelik' tanımlarına dönüşmektedir.

Tüm bunlarla ilişkili olarak, modern- post modern anlatıda, soyut dünyanın zaman kurgusu kronolojik akışı izlemez. Bilinç akışı ileri -geri, geçmiş-gelecek an düzleminde sürekli devinim içindedir. Artık Newton değil, kuantum fiziği geçerlidir.

Kuyu metninde iki ayrı zamanın işlediği görülmektedir. Birincisi, dünyanın /insanların zamanı, bir diğeri ise düşlerin/ düşüncelerin zamanı. Öyküde iki gece ve iki gündüz gibi bir zamanının kullanılmış olduğu görülmekle beraber, geleneksel metinlerdeki gibi bir zamandizinsel süreç işlemediği söylenebilir. Zaman, geriye dönüşler(flash back), bilinç akımı, düşlerle ve tüm bunların oluşturduğu fantastik zaman akışıyla derinleşir. Ayrıca düşler / kozmik zaman, aksiyon/kronolojik zaman katmanlarına bir de öykünün üç bin yıllık bir zaman dilimiyle doğrudan ilişkisi eklenince zaman katmanları çoğalır. Einstein'ın "relativity" kuramında belirttiği farklı uzaysal düzlemde farklı zaman akışı kuralı bu metinde geçerlidir.

Öyküde, Rasim Özdenören tarzının bir özelliği olarak gerçek mekân isimleri kullanılmaz; kent, kasaba, semt isimleri belirtilmez. Mekân 'an'ın içinde 'an'la ilişkili herhangi bir yerdir. İsmi önemli değil, coğrafi konumu belirsiz, sadece durumla ilişkilidir. Tıpkı zamanın kullanımında olduğu gibi mekânda da iki farklı işleyiş olduğunu görüyoruz. Düşsel zaman ve düşsel mekân diğeri gerçek zaman ve mekan.

Yusuf, zamanı ve mekânı görüntü çoğaltan aynalar gibi, birbirinin içinde var olan farklı düzlemlerde algılar.

“Daha önceydi bu: ama şimdiden daha kısa bir süre önce ve şimdinin geriye doğru bir uzantısı, bir eklentisi olan bir geçmiş zaman: o kadar kısa bir süre önce ki, hâlâ o şimdiki geçmişin içinde sürüp gidiyor herşey: daha önce kendini hiç sırası olmayan biri diye düşünürken, şimdi çok sıralı biri haline gelmişti, gittiği, geçtiği, geçip gittiği her yer sırası olmuştu.” (Kuyu,49)

III-SEMBOLLER ALLEGORİ DÜZLEMİNDE METİNLERARASI İLİŞKİ

Bir eserde metinlerarasılık çok katmanlı bir yapı oluşturur. Bu yapı metinlerarası imge, alegori, motif, simgelerin oluşturduğu ilişkiler ağıdır. Yıldız Ecevit, “Türk Romanında Postmodern Açılımlar” adlı çalışmasında çok katmanlı yapıların çözümlenmesinin olay örgüsü bağlamında değil, simgesel örüntü bağlamında gerçekleşeceğini söyler.

Kuyu öyküsü de, Yusuf kıssasıyla olay örgüsü ve kurgu yönünden paralellik göstermez, ancak semboller düzleminde metinlerarası yoğun göndermeler algılanır.

Kuyu'nun şahıs kadrosu “Yusuf” ve “Züleyha” dan oluşur. İsimlerin ilk çağrışımı Doğu edebiyatının Kur'an kaynaklı klasik aşk hikâyesine gönderme yapmaktadır. Ancak, öykünün kahramanları Yusuf kıssasının şahıslarıyla kişilik ve davranış yönünden örtüşmezler; dolayısıyla öykü ontolojik olarak Kur'an kıssasıyla ve Klasik edebiyatın Yusuf u Züleyha mesnevileriyle, “nefis mücadelesi” ve “insanın kaderi” gibi ‘leit-motive’lerin çizdiği arka plan bağlamında ilişkidir.

III-1 Yolculuk

Yolculuk alegorisinin temel izleğini oluşturduğu anlatıda, Yusuf, bir gece vakti bir kasabaya girer ve bir gündüz yine trenle ayrılır kasabadan. Bu mekânı belirsiz, zamanı belirsiz macerada en belirgin tema arayıştır. Yusuf, kendi hakikatini aramaktadır. “Ayağında demir çarık elinde demir asa” meşakkatli bir yolu kuşanan masal kahramanı gibidir daha çok. ' Arayan insan arketipi, Vladimir Propp'un Rus masalları üzerinde yaptığı göstergebilimsel çalışmada tespit ettiği işlevlerden biridir. Kahraman, evinden /yurdundan ayrılır, bir 'şey' aramaktadır.(Propp 1985)

Kasaba, kent, tren yolları, konak yerleri gibi yolculuk terimleriyle Yusuf'un sürekli yollarda oluşu vurgulanırken, yolun, 'arayış', 'bulma'; 'kavuşma', 'ayrılış', bir yere/ menzile varma, yerden/ menzilden uzaklaşma anlamlarıyla kurulan metaforik bağlantılar ve yol kelimesinin tasavvufi karşılığı olan “tarik”, “istikamet” kavramları ve bunlarla ilişkili metaforlar yol alegorisini öykünün temel izleği kılar.

Yol, hayatın akışını çağrıştırır. Uzayıp giden tren yolları, meçhul menzilhâhlar Yusuf hikâyesindeki 'kervan' ve 'Mısır'a seyahat' imgesiyle örtüşür. Ülkeler, denizler aşarak, sonunda kalp ülkesine varan "Hüsn ü Aşk" mesnevisinin kahramanı Aşk gibi, Yusuf'un maddi dünyada yolculuğu soyut anlamda bir iç yolculukla eşzamanlı seyredir. "Kendini bildi bileli" yollarda aradığı yine kendi içindedir.

"Kendini bildi bileli bağısız, bağımsız, daha isabetli söylenirse başıboş duyumsamıştı, zaman zaman başıboş olmakla özgür olmak arasında bir fark bulunması gerektiğini düşündüğü de olmamış değildi, işte böyle, yani öylesine gidiyordu, yürüyordu, birilerinin kendisine "dur hemşerim" diyeceği yere kadar yürüyecekti".(Kuyu: 67)

Mecrasını arayan bir su gibi akarken, akıp gitme 'yol'un bir başka mecazi anlamını, dünya hayatını çağrıştırır.

"yol alıyordu
biryerlerde güneşlerin
doğduğunu ve güneşlerin daima
doğmak üzere bulunduğunu biliyordu
çirkef halinde de olsa suydu ve akıyordu
kendisini hep aldatmış olan venüsü venüsün çevresindeki kızıl ve yakut yeşili
aylayı uyuşturucuyla renklenmiş otel uykularını
bütün bunları herşeyi ölümü ve ölümsüzlüğü sevmeyi ve nefreti
arkasında bırakarak geçip gidiyordu ömür" (Kuyu: 73)

Sefer hâli, dini- tasavvufi literatürde önemli bir kavramdır. Dünya hayatı bir seferdir, gerçek yurda, ahiret mekânına varılınca nihai hedefe ulaşılır. Ve yine sefer/ hicret kötülüklerden / kötü güçlerden uzaklaşmaktır. Tasavvufi inanışa göre asıl hicret nefsin, içindeki kötücül gücü ardında bırakabilmektir.

III-2 Kuyu

Kuyu metaforu, dünyayı ve nefsin dünyaya (kelimenin alçak anlamına gelen cephesiyle) ait olan vasfını çizer.

Yusuf kıssasında, Hz.Yusuf'un kuyuya düşmesi, o uzun Mısır yolu, zindana atılması kendisinin dışında gelişen olayların sonucudur. Hz.Yusuf, kendi hayatı üzerinde planlar kuran kardeşleri ve Züleyha'nın karşısında metanetini korur ve sonunda ilahi takdir kulların hesaplarına galip gelir. Bir öykü kişisi olarak Yusuf ise, kendi ayağıyla kuyuya düşer, kendi gayretiyle çıkışı görür.

Mürşidi, aşkı, aşkın olanı tüm gücüyle arar, nefs-i emmareye ayak direr, ama yine de nefsi yenebildiğinden, kuyudan kurtulabildiğinden hiç emin değildir.

Rabbinden gelen yardım ve ilhamla nefsin ve arzuların karşısında dimdik duran evvel zaman Yusuf'unun ahir zamandaki adaşı 'nefs-i emare' ile 'nefs-i mülhime' arasında sıkışmıştır. "Esfelessafilin"le "eşref-i mahlukat" sarkacında acı ve ümit dolu bir salınımdır Yusuf'un varlığı. Nefsinin arzuları ikide bir de içine düştüğü bir kuyudur. Bir girdap gibi ayağına dolanıp içine çeker. Dünya, ansızın uçurumlaşveren tehlikeli bir imtihan alanıdır. Yanlış bir adım kuyuya düşüştür.

"Sonunda kuyuya da düşmüştü işte: daha doğrusu içine düştüğü anaforu kuyu diye biliyordu, belki de lağımdı orası: çünkü mercan gözlü sıçanlarla burun buruna geldiğini görüyordu, onlarla burun buruna geliyor, koklaşıyor, sıçanların dik ve sert bıyıklarının yanakları üzerinde oynaştığını duyumsuyor...."(Kuyu: 26)

Kuyuda kaderine terkedilmiş olan Hz.Yusuf, ilahi yardıma muntazırdır. O, kendisini Allah'a emanet etmenin rahatlığı içindedir. Bir mazlum olarak duası kabul olanlardandır. Yusuf Peygamberin öyküdeki adaşı ise kuyunun acısına bir başına göğüs germek, düşüşün sorumluluğunu vebalini de tek başına üstlenmek durumundadır.

"O, şu anda bir kuyuda bulunuyor ama gömleği kardeşleri tarafından soyulmuş değil; O, bir kuyuya düşmüş bulunuyor ama bunun sorumluluğunu yükleyebileceği bir kardeşleri var değil; O, bir kuyuya düşmüş bulunuyor ama kuyudan çıkınca yolunun düşeceği yönün Mısır olup olmayacağı, Mısır'da maliye nazırı olup olmayacağı belli değil, bir Züleyha'sı var mı, belli değil. Yani hiçbir şey belli değil. Kuyunun ucunda ışık görünmüyor. Böylece o, Yusuf olmayan bir Yusuf olarak kuyuda bir kere daha: belki lağımda – talihini denemeye hazırlanıyor."(Kuyu:71)

Varlığını tam da hissedemeden içine çekilmiştir kuyunun. Fasit döngüsünü kıramadığı; kıramadığı için de kendisini an be an kuşatan bir girdaptır zaafı.

"Belki de kuyuda başlamıştı her şey, her şey yani kapana kısırılmış olma hali... Kuyunun daha dibi yok, kuyunun sağı ve solu yok, önü ve ardı yok... kuyunun bir çıkış yolu var, o da yukarıya göğe doğru olan boşluğu...Öyleyse o boşlukta yükselmeyi denemesi gerekiyor, ama bir yandan da kendi kendine diyor ki, boşlukta yükselmek de ne demek? Ona daha okuldayken boşlukta yükselinemeyeceği, boşlukta bir devinimin başlatılamayacağı, ancak, başlatılmış

olan devinimin sürdürülebileceği belletilmişti. İşte bir kez daha, ama bu kez farklı bir düzlemde düz mantığın açmazıyla toslaşyordu.” (Kuyu, 70)

Onu kurtarabilecek olan, “düz mantığa rağmen” ve “onun üzerinde” bir başka düşünme biçimiydi. İşte burası mürşid-i kâmilin eline yapışacağı, keşif ve ilham bilgisine güvенеceği yerdir. İnsanı çirkef dolu kuyuya düşüren ayağına dolanan nefsidir. Ve nefsi öldürmek mümkün değildir.

“Ona şu da öğretilmişti: zulüm bir şeye hakkı olan şeyi vermemektir. Nefis kendine zulüm uygulandığını ileri sürerek de bundan kendine pay çıkarabilir” (Kuyu,71)

O zaman tek bir şansı kalıyordu nefsi ıslah etmek. O da temizlenme arınma ve kontrolü nefsin elinden almayla mümkün olabilecektir.

“...sohbet insanı öyle bir yoğurur ki bir an gelir sohbet ehlinde ham bir şey kalmaz...pişer o da pişer ...pişerek safileşir safiye makamına ulaşır ...insanlar için en yüksek makamın orası olduğu söylenir...orada insanın kendinde olan ne varsa attığı ve saf insan haliyle kaldığı söylenir...ama elbette çabasız olmaz. Sen çaba göstereceksin o zaman mesafeler kalmaz dağlar ve tepeler aşılır..”(Kuyu:80)

“Belki de, diye yorumladı kendi kendine kuyudan, lağımdan, her nerdeyse işte oradan, böyle safiliğe dönüşerek yükselecekti”(Kuyu:80)

‘Kuyu’ sembolünün “nefis”, “baştan çıkarıcı kadın” ve “yıldızlar” göstergeleriyle kullanımı, öyküde açık bir göndereni olmamakla beraber, “Harut ve Marut” mitini de işaret etmektedir. Klasik Doğu mitolojisinde Harut ve Marut adlı iki melek kendilerine verilen nefisle imtihan edilmişler ve baştan çıkarıcı bir kadına (Zühre) yenilerek bir kuyuya hapsedilmişlerdir. Kuyuda azap içinde kıyamete kadar bekleyecek olan bu iki meleği kandıran kadın ise onlardan öğrendiği büyüyle tırmandığı gök katlarında bir yıldızla dönüşmüştür.

III-3 Yıldızlar

Kur’an’da yıldızlar pek çok ayette zikredilir. Her birinde farklı tablolarla farklı metaforlar oluşturur.

“Yol bulmak için yararlanılacak işaretler de yarattı. Onlar yıldızlarla da yol bulurlar.” (Nahl,16)

Ayetin bir alt okuması hakikat arayışına kılavuz olan yıldız metaforudur.

İbrahim Aleyhisselam’ın Hakk’ı arayış serüveni yıldızlardan başlamıştı.: “Üzerine gece basınca (İbrahim) bir yıldız gördü; ‘Budur Rabbim’ dedi. Yıldız batınca: ‘Batanları sevmem’, dedi.” (En’am: 76)

Yusuf Aleyhisselam'ın rüyasında yıldızların kendisine secde ettiklerini, yine Kur'an zikreder: "Hani bir zaman Yusuf babasına: 'Babacığım' demişti, 'ben rüyada on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm, bunların bana secde ettiklerini gördüm.' demişti." (Yusuf:4)

Öyküde, yıldızlar kuyu sembolüyle keskin bir tezat oluşturur. Kuyu, varlığın aşağı cephesini, yıldızlar yüce mertebeyi, nefisten arınmışlığı, ilahi keşifleri işaret eder. Yusuf, ne zaman nefis tuzağına düşse başını kaldırdığı yerde yıldızları görür.

"Ne diyeceğini bilemiyordu, akıp gidiyordu: böyle olurdu ona: kirli basma perdeleri sürekliliği örtülü duran daracık odalarda/ meslekten orospularda bile /kendini yalnızlığa çekilmiş/ yalnızlığın içine çekildiği o anlarda/ üç aylık gebelikleriyle yuvarlacık olmuş karınlarına bakarken/ ve yapay gevezeliklerini dinlerken onların/samanyolunun uzay boşluklarının ve maviliklerinin akıntısına kapılıp giderdi/ üzgün buruk kırık/ bir baş dönmesinin korkunç uğultusuyla/ bir uçurumun kıyılarında..." (Kuyu : 22)

Yusuf, en aşağı ve en yüce olan arasında bocalarken, kurtarıcısı-şeyhi-yıldızların kendisine secde ettiği Yusuf temizliğinde ve yüceliğindedir. Boşuna değildir kuyu korkusu ayaklarının dibinde bir uçurum gibi açılırken yıldızların arasında şeyhin görüntüsü.

III-4 Düşler

Düşünde, kendisine yıldızların, ayın ve güneşin secde ettiğini gören Hz.Yusuf gibi, Yusuf ol(a)mayan Yusuf da bir gece rüyasında yıldızlar arasında seyahat ettiğini görür. Yıldız- yücelik, yücelik- arınmışlık- safiyet ilişkisi rüyada hissedilmektedir. Tam da aslan burcunun önünde kara sakallı nurlu "ay parçası" güzelliğinde mürşidin siması görünür.

"Uzaklarda bir suyun prizmalarından yansıyan renkler görkemli bir boşluğun aynasına düşüyor aynada birbirine karışmış dalgalar hevenkleşerek oynuyor Yusuf'u fonunda koyu renklerin başat olduğu o renkler bölgesine çekiyor renkler kıpırdadıkça gökyüzü yılanları haline kimi kez şahmeran kimi kez denizkızı haline dönüşüyor: Bu haliyle bildiği takım yıldızlarını büyük ayının küçük ayının kutup yıldızının çoban yıldızının ve akrep dönencesinin boğa ve kova dönencelerinin önünden geçiyor(lar) ve bütün dönenceleri uzaktan selamlıyor Yusuf ve aslan dönencesinin önündeyken bir erkek yüzü görüyor: kapkara sakalıyla aslan yeleli bir erkek güzeli bir ay parçası.. mehtap gibi aydınlık yüz gülümsüyor.." (Kuyu,35)

Burada Yusuf'un cemel sıfatına da gönderme vardır. Mürşidin elinde kadın saçından bir kırbaç bulunması bin kere tövbe edip tekrar tekrar bir

Züleyha'nın eline yakasını kaptırmaktan kurtaramayan ahir zaman Yusuf'una uygun bir ceza içindir. Yusuf da tam bu noktada bir köpeğe dönüştüğünü görür düşünde. Köpek, nefis sembolü olarak öyküde hep var olacaktır artık. İster ki o kırbaç köpeği ikiye bölsün "fena" arzusundadır. Ama, henüz, fena mertebesine layık bulunmamıştır. Çaresizce o yüce makamdan uzaklaşır ve ansızın "gökyüzünün bir yerinde bir ilenç"li vadiye düşer, burası belki de cehennemdir.

"Bir vadiye geliyor: vadinin iki yamacı arasına kavak kütükleri atılmış, kütüklerden yosunlar, örümcek ağları, örümcek ağlarına benzeyen pis ıslak paçavralar sarkıyor, orda burada ezik ezilmiş bir şeyler, üstüne basılmış sıçan leşleri, su birikintileri, pis pis uğuldayan bir yel, uğuldadıkça paçavralar sallanıyor, paçavralardan çirkef suları damlıyor, ateş gözlü sıçanlar birbiri arkasından birbirlerinin üstünden su birikintilerine sıçrayıp kütüklere tırmanıyorlar, bir taraftaki yamacın taş toprak yığını yosunlaşmış yarığında bir sidik şelalesi akıyor" (Kuyu:36)

Bu "zaman dışı yer"e bu "yer dışı zaman"a o kendini günaha götüren ayaklarıyla geldiğinin farkında Yusuf "ateş bunun yanında kurtuluştur" diye düşündüğü anda ayaklarından başlayarak tutuşur.

"etekleri tutuşmuş kendisiyle
baş başa
artık kısıvrak yakalanmıştır
kendisi tarafından
nereye kaçsa kaçabilse"(37-38)

Yıldızları gördüğü düşte bile hemen ardından gökyüzünün cehennemi bir köşesini yine 'kuyu' imgesiyle görür. Tekrar arayış ve sığınma miti yüzeye çıkacaktır. Rüyalarında imdat isteyen Yusuf, bu kente o kurtarıcıya sığınmaya gelmiştir. Bir dergâhın kapısına tedirgin adımlarla yaklaşır. Dergâhta bir düş daha gördüğünü anlarız. Bu düşe tasavvufi bir yorum getirilmiştir.

"Önemli olan düş değildi, önemli olan düşün yorumuydu. Düş ne olursa olsun, onu yorumlamak esastır. İşte bu sabah böyle bir yorumla karşılaşmış ve düşün sahibine şunlar söylenmişti: "Sen, zaten, çocukluğunun o eski mahallesine dönüp kendini o eski evinde görmekle, tasavvufa girmiş olduğunu söylemiş oluyorsun, o eski mahalle tasavvuftur. Kapıya dayanan o üç kişi de üç düşmandır. Sen, o üç düşmandan ikisini vurup öldürmüşsün, öldürdüklerin dünya sevgisiyle şeytandır, geriye yalnızca nefis kalmıştır, onu da zaten öldüremezsin, o, ömrün oldukça seninle yaşayacaktır. Ama göreyim seni ki, onu öldürmeden onunla başa çıkabilesin!"(84)

Düşler bir yandan onu korkunun en karanlık diplerine çekerken bir yandan da ümit aşılamaktadır. Freudyen rüya yorumunda da düşmanların öldürülüşü şuur altı baskıların zayıflamasıdır ve yine nefis/alt ben'le "öldürmeden başa çıkılma"sı psikolojik dengenin sağlanması adına istenen bir durumdur.

III-5 Nefis/benlik

"Nefis kötülüğü emreder"der Hz. Yusuf (Yusuf:53) Kendisi, içinde varolan kötücül benliği zindana düşmek pahasına susturmuştur. Nefis, psikoanalitik tanımıyla alt-bendir; vicdan ise üst- ben. Alt-ben/nefis güdülerini yönlendirir. Bireyde alt-ben egemense fizyolojik dürtülerin kontrolünde insan tipi oluşur. Bu insan tipinin temel motivasyonu fiziksel haz dürtülerinin tatmini doğrultusundadır. Üst- benin alt- beni kontrol etmesi istenen bir durumdur. Ancak, söz konusu kontrol mekanizması alt beni tamamen boğmaya yönelik bir baskı oluşturursa baskılanan dürtüler yüzeye psikopatolojik rahatsızlıklar olarak çıkar. Ruhsal çatışma bu iki güç arasındaki motivasyon farklılığından kaynaklanmaktadır.

Kuyu öyküsünde bu çatışma yoğun olarak hissedilmektedir. Nefis, Yusuf'u içeriden ve dışarıdan kuşatan güçtür. Ancak, Yusuf, onun varlığı konusunda farkındalık geliştirebilmiştir. Sahip olduğu dini-tasavvufi bilginin büyüteciden gördüğü alt-ben/nefisi kendine yabancılaştırır; kendisinin dışında, kendisine bağlı, dost/ düşman bir varlık, bir köpek olarak tasarlar.

"Şimdi köpeğini özlemişti. Köpeği... ah evet, elbette.. Zaman oluyor ki onun bile kendisine ihanet ettiğini tasarlayabiliyordu." (Kuyu,50)

Köpek, içindeki hazları paylaştığı varlıktır.

"Garson! Bize- köpeğe bakıyor- iki Antep daha.."

Nefis- köpek, "Allah için kendine bakmasını beceriyordu(r)." Bakımlı, istekli, kendini beğenmiş biridir.

" Elbette bir köpek kendini beğenmedikçe başka hiçbir köpeğin onu beğenmesi beklenmez" (51)

Köpekle birliktelik zevklidir. Bir yanıyla köpeğini beğenir ve ondan hoşnuttur.

"Oradan ayrılırken köpek minnetle bakıyor ona, o da aynı minnetli bakışları kendi üzerine çeviriyor"(51)

Köpek, insan olarak imtihanında en zorlandığı sorudur. Madem ki onun varlığından kurtulamıyor, kurtulmak istemiyor, o halde onunla, onun gibi, hiç

düşünmeden sadece arzu ederek yaşayabilse. Ancak içinde bu teslimiyeti imkânsız kılan bir yan vardır.

“O, belki de, sorusuz kalmak veya soruyu iptal etmek veya en doğrusu soruyu izale etmek için bir köpeğe dönüşmelidir. Ama onu bile başaramıyor. Çünkü ne zaman köpeğe dönüşmüş olsa, içinin bir yanı o köpeğe karşı insanca tavırlara giriyor, köpeğin monoloğu ötekiyle diyaloga dönüşüyor. Fakat öteki köpeğin içinde mi, yoksa oradaki insanın içinde mi duruyor, anlayamıyor. Anlaşılan o ki, o, som bir köpek haline dönüşemiyor.”(53)

Köpek, mürşidin huzurunda bile ne yediğini düşünüp yalanırken, bir yanı köpeğin yaşadığı hazlardan korkar, onun varlığından tedirgin olur, mürşidin eliyle köpeğin ikiye bölünmesini ister.

“...O anda kendisi de iri kara, uyuz bir köpek biçimine dönüşüyor, köpek kendini bu adamın ayaklarının dibine atıyor,o anda adamın elinde bir kırbaç peydahlanıyor.. kırbaç kadın saçlarından örülmüş.. köpek o kırbaç kendine vursun ve ikiye biçsin diye bekliyor..ama adam sözsüz bir konuşmayla daha bu işin vadesi gelmediğini fakat yakında geleceğini ve o kırbacın vuruşlarıyla eğitileceğini bildiriyor..(35)

Ve kuyudan kurtuluş için tek şansı olan bu vuruşu özlemle bekler. Emredilenleri uygular. Kendisine bir mürid tarafından söylenene uyup, köpek gibi “sadık” ve “itaatkâr” olmaya çalışmaktadır. Tünelin ucundaki ışığı görür gibidir. Ama kendisini en iyi hissettiği o anda bile her şeyin, tüm kâbusun sona erdiğinden şüphe içindedir.

“Derken karşısında köpeği gördü uslu uslu oturmuş, boynunu yana devirmiş, Yusuf’u seyrediyordu, kuyruğu da yaltaklanarak döşemeyi dövüyordu. Yusuf ona: “ söyle bakalım, ahbap, dedi, şimdi biz kuyunun içinde miyiz, dışında mı?”

Bu sorunun cevabını ciddi biçimde merak ediyordu. Acaba gerçekten kuyunun içinde miydi, yoksa dışına çıkmış mıydı? Yolculuğu buraya gelinceye kadar kuyunun içinde geçmişti de dün gecedan bu yana kuyudan çıkmış ya da çıkartılmış mıydı? Kuyudan çıkartılmışsa eğer bu yol onu Mısır’a mı götürüyordu. Köpekten mutlak bir cevap bekleyerek bakıyordu onun yüzüne, köpek de ona baktı ve neredeyse bir fino sesiyle yaltaklanarak iki kez:

“ hav, hav!...” dedi.” (91)

III- 6 Aşk

Klasik Yusuf u Züleyha mesnevileri Züleyha'nın aşkına yaslanan hikâyelerdir. Züleyha, Doğu edebiyatında eşine az rastlanır cüretkâr kadın-âşıktır. Yusuf ise bu aşkta pasiftir.

Kuyu öyküsündeki Züleyha da cüretkardır ancak modern dünyada, hayatın tüm güçlüklerini bir başına göğüslemek zorunda bırakılan bu yalnız kadının cüreti aşkının gücünden değil, çaresizliğin gücünden gelmektedir. Züleyha aşkı için değil, yaşamak, yaşayabilmek için savaşılmaktadır. Ucuz otellerin Zeliha'sı hayata karşı kendisine kalkan olabilecek birini arıyordu.

“Gel” der Züleyha Yusuf'a, “benimle kal, kızımın babası ol...” “ Ne istersen veririm diyordu kadın, başkaları gibi yapma sen, beni bırakma. Yusuf acıyarak bakıyordu artık ona. Umarsızlığın sınırını çoktan aşmıştı bu kadın. Sığınacak yeri yoktu. Bir fırtınada eline nasılsa bir örümcek ağının ipliği geçmişti ve şimdi ona tutunmak istiyordu”(28)

Bu kadının Yusuf için tek anlamı “züleyhaları”, yani bir cinsi, temsil ediyor olmasıdır.

“Onun bir Züleyha'sı olmadı, doğru, çünkü onun birden çok Züleyhası oldu, belki de, onun dağınık tanrılarından birileri o Züleyha'lardı...”(71)

Aşk, tanımlanması zor, hedefini bulamayan dağınık bir enerjidir Yusuf'ta.

“Kendi tanımına göre bakılacak olursa, aslında onun sevdiğine hükmetmek zordu, bunu kabul ediyordu. Ama bunu kabul ettiği anda aşkını inkar etmiş olacağını da biliyor ve o çelişkinin içinden çıkamıyordu. İstirap çekmemiş miydi? Evet ve hayır. Ateş içinde debelenmemiş miydi? Evet ve hayır.”(58)

Kontrol edemediği ve doğru hedefe yönelmediği bu yoğun his onu sürekli yanlış arayışlara götürür.

“Kız ne istediğini biliyordu elbet. O, bir tür küçük fahişeliğe soyunmuştu. Baştan çıkarılmayı bekliyor ve kendini baştan çıkmış olarak görmek istiyordu. Ona gerekli olan böyle (bu demektir ki, baştan çıkartıcı) bir herifti.” (61)

Yanlış ilişkilerde kötü rolü Züleyha'lar yüklenir.

“ Aşk konusunda hep talihsizdi. Aslına bakılırsa metelik etmediği söylenen kızlarla ömrünü heder etmişti.” (65)

Gerçek aşk ise, 'aşkın' bir şeydir. Bedeni aşan, bedeni de kuşatıp tüm varlığı bir potada eriten bir şey. Tasavvufi edebiyatta âşığın kat etmesi gereken çetin bir yol vardır. Fenâdan bekaya ulaşacak bu yolda aşk arayışı âşığa ateş denizini mumdan kayıkla geçirir. Ama çilenin sonu hakiki aşkla var olmak; var olabilmek için yok olmaktır.

Hayata tutunabilmek için "eline geçirdiği örümcek ağına sarılan" Züleyha gibi âşığın da nefsi yok olmamak için ayak direr. Bu zorlu mücadele mürşidin şahsında aşkı tanıyan salikin yola tutunmaya çalışmasıyla ve sebat etmesiyle mümkün olabilecektir.

Böylece rüyada mürşidin elindeki kadın saçından örülmüş kırbaç motifi anlamı belirginleşir. Züleyhalar onun bütünlüğünü bozan, varlığını derinden sarsarak, haysiyetini yaralayan tuzaklardır. Yusuf kıssasında Züleyha, iftira atarak Yusuf'u zindan/ kuyuya düşürmüştü, "Kuyu"nun Züleyhaları baş edemediği nefsin tuzağına düşürerek.

Tasavvuf felsefesinde maddi/ mecazi aşk müridi olgunlaştıracak, aşkın esrar kapısını aralayacak, onu ilahi aşkın enginlerine çekecek bir vesile, bazen de bu mertebeye gelmesi için ara yerde duran sırat köprüsü gibi bir sınavdır.

Yusuf da maddi aşk geçidinden canı yanarak geçer

Yusuf kıssasında Hz. Yusuf için Kur'an'da, "O hanım, ona gerçekten niyeti bozmuştu. Eğer Rabbinin burhanını görmeseydi Yusuf da ona özenip gitmişti" denir. (Yusuf suresi:24)

Demek ki, maddi aşk sınavı Yusuf Peygambere de sunulmuştur. Yusuf peygamber nefsinin temize çıkarmak istemez ama ona sıkı muhalefetle namusuna sahip çıkar. Zindan yıllarını da içine alan dar geçit, onu yıldızların önünde eğildiği ikbale kavuşturur.

Kuyu öyküsünde Yusuf, saf ve arınmış aşka ulaşamaz, aşması gereken uzun yollar derin kuyular vardır. Onu yollara arayışa sevk eden kurtulma iştihayı ise kuyulara düşüren bir türlü baş edemediği, yola getirmek için öldürmesi mi, ıslah etmesi mi, ne yapması gerektiğini tam da bilemediği nefsi vardır. Belki de aşktır tutacağı el.

"Demek buydu? Nihayet görüyordu onu. Daha önceden tembihlendiği üzere iki kaşının arasına bakıyor ve yüzünün güzelliğini algılamaya çalışıyordu. Güzel, arı, arınmış, berrak bir yüz vardı orda, karşısında. Böyle bir yüzden yalan sadır olmaz diye geçirdi içinden. İçinde nedense ve birdenbire bir ölüm uykusu yekindi. "Ben" diye düşündü ve bilinçsizce "ben öldü" dedi ve bunun ne demek olduğunu kendine sordu."(Kuyu;80)

IV-ÇOK KATMANLI DOKU

“Çok katmanlılık” kurmaca metinlere zengin anlatım imkânı sağlar. Katmanlar arasındaki farklı anlam düzlemlerinde, gösteren- gösterilen arasında oluşan enerji, eserin hacmini küçültürken; yoğunluğunu ve dinamizmini artırır.

Umberto Eco’nun tabiriyle her biri “Açık Yapıt” olan çok katmanlı metinler, yüzey yapı/derin yapı ilişkisi ile çoğul okumaya müsait anlam düzlemleri oluşturur. Yüzey yapı gösterenlerinin derin yapıdaki karşılıkları (gösterilenleri) okuyucuya kendi birikimine göre bir anlam boyutu açar. Metaforik dokulu bu tip metinlerin tüm katmanlarıyla çözümlenebilmesi yazarla okur arasında kültürel ittifakın var olmasına bağlıdır.

Çok katmanlı “açık yapıt”ların temel özelliği imgelerle dokunmuş metaforik yapılarıdır. İmge, soyut gerçeğin somut göstergelerle ifade edilmesidir. Yusuf’un iç dünyası fantastik, grotesk görsel unsurlarla dokunan bir anlatıyla adeta somutlaştırılır. Soyut resme benzeyen kaotik bir yapı oluşur. Bu yapının çözümlenmesi anlam düzlemlerini açığa çıkarır.

IV-1 Tasavvufi Katman

Ömer Lekesiz metafizik öyküyü şu şekilde tanımlar: “(T)asavvuf kurumunun etkisiyle (ki çoğu zaman tasavvufun da ayrıca bir metafizik olduğu düşünülmez) hikmetle yüklü olan, ontolojik bilgiye erişmeyi amaçlayan, sorunlu/ sorulu bir arayışı içeren, kesin bir arınışla tamamlanan “hikâye”ler anlaşılmalıdır”.(Lekesiz:2005)

Pozitivist akımların ‘yalın gerçek’, ‘salt gerçek’çi anlatısı, postmodern edebiyatta çok katmanlı, çok kültürlü, çok sesli bir anlatıya dönüşürken, bilim dünyasında da determinizmin ve rasyonalizmin kendinden emin, mutlak doğruları son gelişmelerle kırılır. Einstein sonrası fizik ve doğa bilimciler, artık, kozmik sırları mutlak değerlerle açıklamaktan kaçınırken, buna paralel olarak dünya edebiyatında yükselen ‘New age’ çizgisi mistisizme, hikmet arayışına ve kadim bilginin, ilahi anlatının yepyeni yorumlarla kurgulanmasına yönelmiştir. Poelo Coelho, Susana Tamaro gibi yazarların kaleminden yeniden bambaşka formlarda hayat bulan mistisizm, post modern edebiyatta yeni bir açılmıdır. Böylece “doğru yolu arayan insan” arketipi New Age çizgisinde yeniden dirilir. Akım, tüm dünyada olduğu kadar Türk edebiyatında da mistik temalara dönüşe sebep olmuştur. Pek çok çağdaş yazar, eserlerini tasavvufi açılımlarla zenginleştirme arayışındadır.

Rasim Özdenören'in yaklaşımı bu açıdan bakılınca "içeridendir". O, anlatıya derinlik katacak, postmodern bir kolaj/montaj, ya da 'new age' tarzı bir açılım peşinde değildir. O, zaten tasavvufu kendiliğinden bir bağ kurmuş, tasavvufun kültürel kodlarına içeriden vakıf olmuştur. 'Hikmet' derleyicisi değil, hikmet kültürü içinden yetişen bir yazar olarak, bu kültürü doğal olarak yansıtır.

Kuyu öyküsünde tasavvuf, bir leit- motive olarak öykünün fonunda kendini hissettirir. Nefsin sürüklediği "kuyu- cehennemle", arınmışlığın yüce mertebeleri arasındaki yol haritasıdır tasavvuf. Öyküde Yusuf'un devamlı 'yollar'da 'yolculuk'ta oluşuyla 'tarik' kelimesinin 'yol' anlamından türemiş olması arasında ontolojik bir ilişki vardır.

Yusuf zaaflarının farkındadır kurtuluşu arzulamaktadır bu anlamda "tarik/ yol"a taliptir.

"Efendim hakikat aramakla bulunmaz ama onu bulanlar arayanlardır" der, müşid sohbetinde.(Kuyu;80) Yoldan nasibi ne ise onu alacaktır.

Yusuf, hidayet arayışındadır; bununla beraber, kuyu öyküsü hidayet romanı formatında değildir. Öykünün dini tasavvufi katmanı modern zamanlarda yetişmiş genç bir insanın bunalımları ve kurtuluş arayışı üstüne kurulmuştur. Yusuf, kurtuluşun nerede olduğunu görür, müşidin elini tutar ama hidayet romanlarında olduğu gibi teslimiyetle mutlu sona ulaşamaz. O, her şeye şüphe ile bakan akılcı- aydınlanmacı mantığından kolayca sıyrılamayacak modern zaman insanıdır. Müşidin irşat halkasında tam bir vecd ile teslim olmak ister ve bir yanı "ben öldü" derken içinde bir ses "bunun ne demek olduğunu" sorar.

Öykü, hidayet romanlarında olduğu gibi ağır sosyal eleştiri içermez. Sosyal doku Yusuf'u çevreleyen atmosferdir. Aydınlığı ve karanlığıyla, günahı ve sevabıyla sadece vardır. O, bu dünyanın ortasında dikkati yalnız kendine dönük, nefis muhasebesiyle meşguldür. Bu muhasebenin sonucunda aradığı huzuru ve mutluluğu bulan, ardında bıraktığı dünyadan sonsuza kadar kopup, oraya yükseklerden acıyarak bakan hidayet romanı tiplerinden de; yaşamın özünü keşfedip sevgiyle bütünleştiği ilahi özle aydınlanan ve hayatı ikinci miladından sonra yeniden konumlanan New Age anlatısı kahramanlarından da değildir.

Öykünün tasavvufi arka planında bir de "yol", "kuyu", "dünya", "zindan", "nefis", "sevgili" gibi metaforik kelimelerin işaret ettiği düzlem vardır. Bu düzlemde her biri bir sembol olan söz konusu göstergeler öyküyü maddesel gerçeklikten soyut gerçekliğe çeker. Aynı pratiği Yusuf Suresi'ni tefsir eden Giritli Sırrı Paşa'nın Güzel İnsan Yusuf" adlı eserinde görmek mümkündür. O da Yusuf'un macerasına, sembollerin tasavvufi yorumlarıyla alt okuma geliştirebilir:

“Bedeni duygular ve duyular kalp Yusuf’unu heva bıçağıyla öldürüp yok etmeğe çabalarlar. Zira heva, kalbin öldürücü zehridir. Kalp ölümü onunla meydana gelir.Yahut duygu ve duyular kalp Yusuf’unu beşeriyet yerine kovup uzaklaştırmaya çalışırlar. Zira, bir kere kalp ölümü gerçekleşti mi artık duygu ve duyuların şehvetleri ve isteklerini elde etmek için ruh, onlara dönüp yönelir. Duygu ve duyular da kalp ölümünden sonra hayvani nefsanî nimetlenmeye müsait bir hal kazanır. Havas ve kuvvelerden birisi ki – mütefekkir Yehuda’sırdı dedi ki:

- Bana sorarsanız bu düşüncelerden tamamen vaz geçin derim ama ille de bir şey yaparsanız bari kalp Yusuf’unu öldürmeyin onu beden kuyusunun dibine, beşeriyetin en derin yerine bırakın ki, nefsanî hadiselerin yolcuları geçerken alıp götürsünler.” (Giritli Sırrı Paşa, 2005)

IV-2 Sosyolojik Katman

Öykünün sosyolojik katmanında Rasim Özdenören öykülerinin temel izleklerinden biri olan sosyal çözülme varlığını derinden hissettirir. Geleneksel yapılanmanın oluşturduğu aile, cemaat, komşuluk, kasaba- şehir ilişkileri zayıflayıp, sosyal doku erimeye yüz tutmuştur. Bireyin yalnızlığa itildiği bu sosyal çözülme, insanların kaderini etkiler. Yusuf, ailesinden kopmuş kasaba kent dolaşım yazgısını izlemekte, kendi gerçeğini aramaktadır. Kaldığı ucuz oteller yalnız insanların mekânıdır. Aynı odayı paylaşmak zorunda kalan insanlar yan yana yatarlar, ancak, birbirlerinin varlığından olsa olsa rahatsız olurlar.

İçlerinde en trajik hikâye Züleyha’nındır. Sosyal çözülmenin, aile-cemaat- toplum desteğini yitirmenin, acı bedelini kucağında babasız çocuğuyla hayatı tek başına göğüslemek zorunda kalarak öder. Bir gecelik ilişkilerden medet ummakta kendisine ve kızına sahip çıkacak insan desteği aramaktadır. Yalnız kadın Züleyha, başını sokabilecek bir oda ve bebeğiyle paylaşabileceği bir lokma yiyecek için aşk ticaretine soyunmuştur.

Şehir, çarşı, hamam gibi detaylar bir kültürü yansıtır. Sosyal hayatın, kent yaşayışının kısacık tasvirlerle tablolar halinde yansıtılması sadece bir dekor oluşturmak için değildir şüphesiz. Bu küçük detaylarda yerli yaşayışın zemin teşkil ettiği ‘gündelik hayat’ belirginlik kazanır. Kişilerin varlığı bir zemine oturur.

Sosyolojik katmanda stereotiplerin yalın halleriyle gündelik hayattan bir şey olmaları okuru gerçekçi hayata çeker. Her biri sosyal hayatın bir yönünü temsil eden klişe konuşmalarıyla stereotipler küçük kasaba kent dokusunu çizer. Ortada amaçsızca gezinen işsiz güçsüz takımından gençler çete olmaya çalışır. Halleri, tavırları, sözleri tipiktir. Belalı birileri gibi görünmek isterler. Çünkü güç,

her istediklerini elde edebileceklerini düşündükleri cennetin anahtarlarıdır. Cami avlusunda biri Yusuf'a "başı boşlardan mısın" diye sorar, dergahta onlarcasını gördüğü 'mürid' tipidir. Ve yine otel kâtibi, oda müşterileri, tellak, esnaf gibi stereotipler herkesin her gün karşılaştığı gerçek insan görüntüleridir.

IV-3 Psikolojik Katman

Rasim Özdenören'in tüm öykülerinde derin bir psikolojik katman vardır. Bu katman iki eksen etrafında şekillenir: Bireyin 'yalnızlaşması' ve 'kişilik' 'oluşum' mücadelesi.

Özdenören, kendisiyle yapılan bir mülakatta yazı hayatı boyunca "an", "durum" öyküsünün peşinde olduğunu vurgular. An'ın prizmasından bakınca, bireyin psikolojisi tüm dokusuyla açılır. Kuyu öyküsünde Yusuf'un bir gecesi 91 sayfalık metnin 40 sayfasını kaplar. "İstasyona saat birde ineceğini söylemişlerdi" ifadesinden hareketle otele girişinin sabaha karşı olduğunu farz edersek, sabah ezanına kadar süren birkaç saatlik zaman içinde, flashbacklerle araya giren geçmiş zamana ait çağrışımların gerilimi arttırdığı istek/ nefret, yaklaşma/ kaçma, karar verme/kararsız kalma, günaha girme/ arınmak isteme gibi çatışmaların çizdiği ruhsal profil netlik kazanır.

Özdenören'in kahramanları, sosyal değişim ve sosyal çözülmenin tüm bağlarını örseleyip sallantıda bıraktığı insandır. Bu çözülme yalnızlaşmayı getirir. Yusuf da yalnızdır. Ailesini ardında bırakmış, bir sevgi bağı kuramamış, aidiyetin sağladığı öz güvenden nasibini alamamıştır. Memleketinden uzak düştüğünde ardından ağlayan babası, gün gelip kucaklaşacağı kardeşleri, yıllarca yolunu bekleyecek bir sevgilisi olmamıştır. Kuyuyu, gurbeti, dünya/ zindanı, aşk ateşini bir başına göğüslemek zorundadır.

Öykünün psikolojik katmanında iki tema başattır: Birisi 'arayış' diğeri 'arınma'.

Arama-bulma işlevinin ardında insan psikolojisinin en temel özelliklerinden biri vardır. Üst- ben ideal olanı, alt- ben(içgüdü) haz vereni arar. Bu iki arayışın çatışması insanın en trajik varoluş sorunlarından biridir.

Bir diğer tema olan "arınma" psikolojisi de, insanın din ve sosyal ahlak cephesiyle yakından ilişkilidir. Dini- tasavvufi öğretisi, kendi vicdanında yaratana karşı sorumluluk bilinci hisseden kişiyi arınmaya çağırır. Nefsin-kalbin kötülüklerden temizlenmesi aynanın cilalanmasına benzetilir. Ayna safsa ilahi hikmeti yansıtır. Mutlak varlığın görüntüsü akseder.

Manevi anlamda temizlenme, arınma isteği somutlaşınca günah kiri, bedeni saran maddesel bir şeye, hatta işkenceye dönüşmektedir.

“Keselendi liflendi. Ama daha temizlenmeyen, temizlenmesi gereken bir şeyler vardı sanki. üzerinden nehirler geçse, okyanusların suyuyla yunsa da arınmışlık duygusu vermeyen bir şeyler.

göllere
nehirlere
denizlere atılıyor
sularla boğuşuyor
ama o şey
(neyse)
arınmak bilmiyor.” (Kuyu;44)

Yıkanmak- gusletmek günah kirinden arınmanın maddi sembolü olarak istenen bir şeydir. Sâlikin buna ihtiyacı vardır: “Gece geç vakit oteldeki banyoda düşün altına girdiğinde kendine söyleneni uyguladı: vücudundan akan suların, oradan çamurları söküp vücudunu çamur, çirkef pisliğinden arındırdığını varsaydı ve öyle oldu. Vücudunun bütün ufunetini ortaya bırakmıştı sanki.” (Kuyu,83)

IV-4 Bildungsroman

Bildungsroman/ Büyüme romanı, merkezdeki kişinin büyüme, olgunlaşma bilinç kazanma, kimlik edinme sürecini işler. (Parla:2000, 105). Olgunlaşma süreci anlatılan roman kişisi aracılığıyla belli bir kültür idealinin yansıtılması hedef alınır. (Yıldız: 1998, 35).

‘Bildungsroman’ların önemli bir işlevi, belli bir eğitim sistemini ve belli bir eğitim idealini yansıtmasıdır. Yusuf kıssasında bu süreç rahatlıkla izlenebilir. Bir küçük çocuk olarak Yusuf, Yakup peygamberin İbrahimî eğitim idealinin taşıyıcısıdır. Düşünde güneşin, ayın ve on bir yıldızın kendisine secde ettiklerini görmesi babası tarafından hedefine ulaşacağına dair bir işaret olarak yorumlanmıştır. Yusuf’u Hz. Yakub için bu denli değerli kılan, yani evlat sevgisinin de üstünde(çünkü diğer çocuklarından farklı tutmaktadır) bir konuma yerleştiren, onun, ideal eğitimin ideal taşıyıcısı durumunda olmasıdır. Sonuçta kölelikten vezirliğe yükselişinde, hatta sultana denk bir yetkiye sahip oluşundaki başarı çizgisi ve bu süreçte aynı zamanda iman, saflık, temizlik, doğruluk üzerine yapılanmış ‘ideal insan’ modelinin de tam oturması Yusuf kıssasını tam bir Bildungsroman kılar.

Bu açıdan bakınca Kuyu öyküsünde bir oluşum sürecinin sancılı izlenmektedir. Öyküde, olgunlaşma süreci içindeki Yusuf, ideal eğitim sisteminin başarılı bir taşıyıcısı karakterinde değildir. Bununla beraber öykünün bu

katmanında bildungsromanın ideal eğitim(tasavvufi eğitim), eğitici figür(mürşid), oluşum süreci gibi temel dinamiklerinin işleyişi görülebilir.

Türk Edebiyatındaki “Yusuf u Züleyha” mesnevilerinde Züleyha açısından da bildungsroman açılımı vardır. Neredeyse mesnevilerin tamamında Züleyha, ideal aşkın tam bir taşıyıcısı olarak küçüklüğünden itibaren ilahi bir güçle eğitilir. Çocuk sayılabilecek yaştan itibaren içinde aşk arayışı vardır. Bir sultan kızı olarak kendisine evlenme talebinde bulunan tanınmış sultanları hep reddeder. Rüyalarında gördüğü ve sadece rüyalarında tanıdığı Yusuf’a sadık kalmak ister ve yine sadece bir düş olan Yusuf’un aşkıyla yataklara düşer. Sonunda kaderin/ ilahi takdirin yönlendirmesiyle Mısır Azizini düşlerinde gördüğü (Yusuf’un gelecekteki makamı olduğu için) kişi olduğunu zanneder. Sonuçta yaşadığı hayal kırıklığına rağmen aşkına sadık kalışı; bir köle olmasına rağmen Yusuf’a tüm varlığını adanması; yaşlı bir kadın oluncaya kadar malını, canını ona feda edişi, onu, ideal aşkın taşıyıcısı kılar ki, Batılı eğitim anlayışına göre, bu, bir gelişim/ eğitim/olgunlaşma süreci sayılmasa da aşk eğitimi merkeze alan Doğu felsefesine göre Züleyha en sahici bilgiyle donanmıştır.

Kuyu öyküsünde ise Züleyha açısından bildungsroman katmanı yoktur. Bu açıdan Yusuf u Züleyha mesnevileriyle sembolik de olsa bir bağ kurmaz. Züleyha burada, Tevrat kaynaklı Batı Edebiyatı hikâyelerinde olduğu gibi sadece “baştan çıkarıcı kadın”dır. Arzuların ihtirasın sembolüdür. Bu haliyle gelişim sürecindeki Yusuf’u sunulan zor bir sınavdır.

SONUÇ:

Bu çalışmada, metinlerarasılığın, çoğulcu estetiğin ve anlam katmanlarının varlığı yapısal inceleme metotlarıyla çözümlendi. Bu yolla bir edebi eserin geleneği kucaklamakla kazandığı anlam derinliği ve kültürel kodların geleceğe devredilmesiyle zenginleşen ‘bellek diyalektiği’nin sunduğu açılım izlenmeye çalışılmıştır. Burada, yazarı ‘postmodern edebiyatçı’ diye tanımlamaktan kaçınarak ve postmodernitenin tanımlaması, sınırlandırması güç esnek yapısı da göz önünde bulundurularak sadece metinlerarası dönüşüm, alıntılama ve yorumlama teknikleri açısından esere bir yorum getirilmiştir. Modernleşme dönemi Türk edebiyatının tüm geleneği reddeden yenilikçi anlayışı, son dönemlerde geleneği yeniden kucaklamak ve yeni bir yorumla yeniden üretmek arayışlarına dönüşmüştür Bunda belki, metinlerarasılığın imgelemi zenginleştirmek adına gerekli gören postmodern edebiyatın da etkisi vardır.

KAYNAKLAR

- AKA, Pınar (2002) "Hilmi Yavuz Şiirine Metin-Merkezli Bir Bakış" Master Tezi Bilkent Üniversitesi, Ankara
- AKTULUM, Kubilay (2000) "Metinlerarası İlişkiler", Öteki Yay. İstanbul
- AYTAÇ, Gürsel (1997) "Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi" Gündoğan Yay. İstanbul
- ECEVİT, Yıldız(2001) "Türk Romanında Postmodern Açılımlar", İletişim Yay. İstanbul
- ECO Umberto (1996) "Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti", Can Yay. İstanbul
- _____, (2000) "Açık Yapıt" çev. Nilüfer U. Dalay, Can Yay. İstanbul
- Giritli Sırrı Paşa(2005) "Güzel İnsan Yusuf" (Yusuf suresi tefsiri) Elest Yayınları
- Hamdullah Hamdi(1991) "Yusuf u Züleyha" Haz. Naci Onur, Akçağ Yay. Ankara
- Kemal Paşazade(1983) "Yusuf u Züleyha" Haz. Mustafa Demirel Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara
- LEKESİZ ,Ömer (2000) "Öykü İzleri" Hece Yay. Ankara
- _____, (2006) "Kuramdan Yoruma Öykü Yazıları", Selis Kitaplar, İstanbul
- ÖZDENÖREN, Rasim (2002); "Kuyu", İz yay. İstanbul
- _____(2002), "Yazı İmge Gerçeklik", İz Yay.İstanbul
- PARLA, Jale (2000) "Don Kişot'tan Bugüne Roman", İletişim yay. İstanbul
- PROPP, Vladimir(1985) "Masalın Biçimbilimi", Çev Mehmet- Sema Rifat BFS yay. İstanbul
- Taşlıcalı Yahya(1979) "Yusuf u Zeliha" haz. Mehmet Çavuşoğlu İ. Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- YAVUZ, Hilmi (01.05.2002) "Haşim, İntihal ve Metinlerarasılık (2)", Zaman Gazetesi